

Стивън Пинкър

ПРОСВЕЩЕНИЕ – СЕГА

ЗАЩИТА НА РАЗУМА, НАУКАТА, ХУМАНИЗМА И ПРОГРЕСА

София, 2018

Преводът е направен по изданията:

STEVEN PINKER

ENLIGHTENMENT NOW

THE CASE FOR REASON, SCIENCE, HUMANISM, AND PROGRESS

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © 2018 by Steven Pinker

© Елена Филипова, превод, 2018

© Издателство „Изток-Запад“, 2018

ISBN 978-619-01-0362-2

СТИВЪН
ПИНКЪР

ПРОСВЕЩЕНИЕ
СЕГА

ЗАЩИТА НА РАЗУМА,
НАУКАТА, ХУМАНИЗМА И ПРОГРЕСА

Превод от английски
Елена Филипова

На

Хари Пинкър (1928–2015)

оптимист

Соломон Лопес (2017–)

и XXII век

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	7
-----------------	---

Част I. ПРОСВЕЩЕНИЕТО

глава 1. Имай смелост да разбереш!.....	17
глава 2. Ентро, ево, инфо	25
глава 3. Контрапросвещения.....	39

Част II. ПРОГРЕСЪТ

глава 4. Прогресофобията	49
глава 5. Животът.....	64
глава 6. Здравето	73
глава 7. Изхранването	79
глава 8. Богатството	90
глава 9. Неравенството	108
глава 10. Околната среда.....	133
глава 11. Мирът	169
глава 12. Безопасността	180
глава 13. Тероризмът	205
глава 14. Демокрацията	213
глава 15. Равноправието.....	228
глава 16. Знанието	248
глава 17. Качеството на живота	262
глава 18. Щастието	278
глава 19. Екзистенциалните заплахи.....	305
глава 20. Бъдещето на прогреса.....	337

Част III. РАЗУМЪТ, НАУКАТА И ХУМАНИЗМЪТ

глава 21. Разумът	363
глава 22. Науката	397
глава 23. Хуманизмът.....	422

*Онези, които се ръководят от разума,
не желаят за себе си нищо, което да не желаят също
и за останалия човешки род.*

– Барух Спиноза

*Всичко, което не е забранено
от законите на природата, е постижимо
при наличието на подходящо познание.*

– Дейвид Дойч

ПРЕДГОВОР

Втората половина от второто десетилетие на третото хилядолетие привидно не изглежда благоприятно време за издаването на книга за могъщия исторически ход на прогреса и неговите причини. Докато пиша това, начело на моята страна стоят хора с мрачно виждане за настоящия момент: „майки и деца в капана на бедността... образователна система, която оставя нашите млади и красиви студенти лишени от всякакво знание... и престъпността, и бандите, и наркотиците, отнели толкова много животи“. Намираме се в „открита война“, която „се разширява и метастазира“. Вината за този кошмар може да се стовари върху една „глобална силова структура“, която е подкопала „духовните и моралните устои на християнството“¹.

На следващите страници аз ще покажа, че тази потискаща оценка за състоянието на света е погрешна. И не просто леко погрешна, а погрешно погрешна, абсолютно погрешна, няма накъде по-погрешна. Но тази книга не е за четиридесет и петия президент на Съединените щати и неговите съветници. Тя беше замислена няколко години преди Доналд Тръмп да обяви кандидатурата си и се надявам да надживее управлението му с много повече. Идеите, подготвили почвата за избирането му, всъщност са широко споделяни от интелектуалци и редови хора както отдясно, така и отляво. Те включват песимизъм за посоката, в която върви светът, цинизъм относно институциите на съвременното и неспособност да се открие по-висша цел в нищо друго освен в религията. Аз ще представя едно различно разбиране за света, основано на факти и вдъхновено от идеалите на Просвещението – разума, науката, хуманизма и прогреса. Просвещенските идеали, надявам се да покажа, са вечни, но никога не са били поактуални, отколкото са днес.

Социологът Робърт Мъртън определя Комунализма като кардинална научна добродетел, заедно с Универсализма, Безкористността и Организирания Скептицизъм – КУБОС*.² Възхваляват заслужават наистина многото учени, които споделиха данните си в комунален дух и отговориха на въпросите ми изчерпателно и бързо. На първо място сред тях е Макс Роузър, собственик на просветяващия сайт „Нашият свят в данни“, чиито проникателност и великодушие бяха незаменими за много от дискусиите в част II, главата за прогреса. Благодарен съм също на Мариан Тюпи от „Човешки прогрес“ (*Human Progress*) и на Ола Рослинг и Ханс Рослинг от „Гапмайндър“, два други безценни ресурса за разбиране на състоянието на човечеството. Ханс беше вдъхновение, а смъртта му през 2017 г. – трагедия за привържениците на разума, науката, хуманизма и прогреса.

Благодарност отправям и към другите учени по данните, на които досаждах, и към институциите, които събират и поддържат техните данни: Карлин Бауман, Даниъл Кокс (Обществен институт за изследване на религията), Кристофър Фарис, Челси Фолет („Човешки прогрес“), Андрю Гелман, Яир Гхица, Ейприл Инграм („Герои на науката“), Джил Яноча (Бюро за трудова статистика), Гейл Келч (Управление по противопожарна охрана към Федералната агенция по извънредните ситуации), Алейна Колош (Национален съвет по сигурността), Калев Лийтару (Глобална база данни за събитията, езика и тона), Монти Маршал („Проект Полития“), Брус Майър, Бранко Миланович (Световна банка), Робърт Муга („Монитор на убийствата“), Пипа Норис („Световно проучване на ценностите“), Томас Олшански (Управление по противопожарна охрана към Федералната агенция по извънредните ситуации), Ейми Пиърс („Герои на науката“), Марк Пери, Терезе Петерсон („Упсалска програма за събиране на данни за конфликти“), Леандро Прадос де ла Ескосура, Стивън Радле, Ауке Райпма (ОИСР – „Клио Инфра“), Хана Ричи („Нашият свят в данни“), Сет Стивънс-Давидовиц („Гугъл Трендс“), Джеймс З. Съливан, Сам Тауб („Упсалска програма за събиране на данни за конфликти“), Кайла Томас, Дженифър Труман (Бюро по правна статистика), Джийн Туенги, Бас ван Леуен (ОИСР – „Клио Инфра“), Карлос Вилалта, Кристиан Велцел („Световно проучване на ценностите“), Джъстин Улфърс и Били Удуърд („Герои на науката“).

Дейвид Дойч, Ребека Нюбъргър Голдстейн, Кевин Кели, Джон Мълър, Розлин Пинкър, Макс Роузър и Брус Шнайър прочетоха цялата първоначална чернова и предложиха безценни съвети. От полза ми бяха и коментарите на експертите, които прочетоха глави или откъси, в това число Скот Арънсън, Лида Космидис, Джереми Инглан, Пол Юалд, Джошуа Голдстейн, А. К. Грей-

* На англ. от първите букви на изброените думи се получава съкращението CUDOS, което звучи сходно с думата *kudos* – разговорно название за възхваля, престиж, „червени точки“. Б.пр.

линг, Джошуа Грийн, Сесар Идалго, Джоди Джаксън, Лорънс Краус, Бранко Миланович, Робърт Муга, Джейсън Немиров, Матю Нок, Тед Нордхаус, Антъни Пагън, Робърт Пинкър, Сюзан Пинкър, Стивън Радле, Питър Скоблик, Мартин Селигман, Майкъл Шеленбъргър и Кристиан Велцел.

Други приятели и колеги отговориха на въпроси или направиха значими предложения, в това число Чарлийн Адамс, Розалинд Ардън, Андрю Балмфорд, Никола Бомар, Брайън Баутуел, Стюарт Бранд, Дейвид Бърн, Ричард Докинс, Даниъл Денет, Грег Истърбрук, Емили-Роуз Истоп, Нилс Петер Гледич, Дженифър Джакует, Бари Лацър, Марк Лиля, Карън Лонг, Андрю Мак, Майкъл Маккъла, Хайнер Риндерман, Джим Роси, Скот Сейгън, Сали Сател и Майкъл Шермър. Специални благодарности за моите харвардски колеги Махразин Банаджи, Мерсе Кросас, Джеймс Енгел, Даниъл Гилбърт, Ричард Макнали, Катрин Сикинк и Лорънс Съмърс.

Благодаря на Риа Хауард и Лус Лопес за героичните усилия по намирането, анализирането и изобразяването на данните и на Кийхуп Йонг за няколко регресионни анализа. Благодаря също и на Илавенил Субиа за създаването на елегантните диаграми и за предложенията ѝ относно формата и съдържанието.

Дълбоко съм благодарен на моите редактори Уенди Улф и Томас Пен, както и на литературния ми агент Джон Брокман, за техните напътствия и насърчения в течение на целия проект. Катя Райс е правила техническата редакция вече на осем мои книги и всеки път съм извлечал поука и полза от нейната работа.

Специални благодарности за семейството ми – Розлин, Сюзан, Мартин, Ива, Карл, Ерик, Робърт, Крис, Джак, Дейвид, Яел, Соломон, Даниел и най-вече на Ребека, моята учителка и партньорка в оценяването на идеалите на Просвещението.

ЧАСТ I

ПРОСВЕЩЕНИЕТО

Здравият разум на осемнайсети век, схващането на очевидните факти на човешкото страдание и очевидните потребности на човешката природа подействали на света като морално-пречистваща промивка.

Алфред Норт Уайтхед

В течение на десетилетията, през които съм изнасял публични лекции върху езика, ума и човешката природа, са ми били задавани някои извънредно странни въпроси. Кой е най-добрият език? Имат ли съзнание мидите и стридите? Кога ще мога да си използвам съзнанието в интернет? Форма на насилие ли е затлъстяването?

Но най-поразителният въпрос, който някога съм парирал, дойде след една беседа, в която обяснявах баналния за учените факт, че умственият живот се състои от конфигурации от активност в тъканите на мозъка. Една студентка сред публиката вдигна ръка и ме попита:

– Защо да живея?

Искреният ѝ тон показваше ясно, че не проявява нито самоубийствени наклонности, нито сарказъм, а чистосърдечно любопитство как да намери смисъл и цел, ако традиционните религиозни вярвания за безсмъртната душа са подкопавани от най-добрата ни наука. Моята политика е, че няма такова нещо като глупав въпрос, и за изненада на студентката, публиката и най-вече на самия мен, аз успях да стъкмя някакъв прилично достоен отговор. Онова, което си спомням, че казах – разкрасено несъмнено от изкривяванията на паметта и *l'esprit de l'escalier*^{*}, закъснялото остроумие, – беше горе-долу следното:

Със самото задаване на въпроса вие търсите *причина*^{**} за своите убеждения и така се обвързвате с разума като средство за откриване и обосноваване на онова, което е важно за вас. А има толкова много причини да се живее!

Като съзнателно същество вие имате потенциал за *разцвет*. Можете да усъвършенствате самата си способност за разум, като учите и разисквате. Можете да търсите обяснения за природния свят с помощта на науката и прозрения за положението на човека с помощта на изкуствата и хуманитаристиката. Можете да използвате в пълна мяра способността си за удоволствие и удовлетворение, която е дала възможност на предците ви да просперират и така е направила възможно съществуването ви. Можете да се радвате на красотата и богатството на природния и културния свят. Като наследница на живот, възпроизвеждал се милиарди години, можете на свой ред да произведете живот. Била сте надарена с чувство на *съчувствие* – способността

* *L'esprit de l'escalier* (фр.), букв. – остроумието на стълбището, означава закъснялата находчива реакция на вече отминало събитие. Б.пр.

** На англ. думата за разум (*reason*) означава също и основание, причина. Б.пр.

да харесвате, обичате, уважавате, помагате и проявявате доброта – и можете да се радвате на дара на взаимната благосклонност с приятели, роднини и колеги.

А тъй като разумът ви казва, че нищо от това не е характерно единствено за *вас*, имате отговорността да осигурите на другите онова, което очакват за себе си. Можете да подпомогнете добруването на други съзнателни същества, съдействайки за развитието на живота, здравето, знанието, свободата, изобилието, безопасността, красотата и мира. Историята показва, че когато съчувстваме на другите и използваме изобретателността си, за да подобряваме положението на човека, можем да отбележим прогрес в това отношение и вие можете да допринесете за продължаването на този прогрес.

Обясняването на смисъла на живота не влиза в обичайната дължностна характеристика на един преподавател по когнитивна наука и аз не бих имал самонадеяността да се заема с въпроса, ако отговорът му зависеше от дълбокомъдрите ми специализирани познания или съмнителната ми лична мъдрост. Но аз знаех, че давам израз на един корпус от убеждения и ценности, формирани повече от два века преди мен, а днес по-актуални от когато и да било – идеалите на Просвещението.

Принципите на Просвещението – че можем да използваме разума и съчувствието, за да способстваме за човешкия разцвет – може да изглеждат очевидни, банални, старомодни. Написах тази книга, защото осъзнах, че това не е така. Повече от всякога идеалите на разума, науката, хуманизма и прогреса имат нужда от безрезервна защита. Ние приемаме даровете им за даденост – новородени, които ще живеят повече от осем десетилетия; пазари, преливащи от храна; чиста вода, която се появява с едно мръдане на пръста, и отпадъци, които изчезват с друго подобно; хапчета, които премахват болезнена инфекция; синове, които не са изпращани на война; дъщери, които могат да се разхождат безопасно по улиците; критици на могъщите, които не са хвърляни в затвора или разстрелвани; световните знания и култура, разнасяни в джоба на ризата. Това обаче са човешки постижения, а не космически права по рождение. В спомените на много читатели на тази книга – и в опита на живеещите в по-малко благополучните части на света – войната, оскъдицата, болестите, невежеството и смъртоносните заплахи са естествена част от съществуването. Знаем, че държавите могат да се плъзнат назад към тези примитивни условия, така че загърбваме постиженията на Просвещението на свой риск.

През годините, откакто отговорих на въпроса на младата жена, често ми е била напомняна необходимостта идеалите на Просвещението (наричани също хуманизъм, отворено общество и космополитен или класически либерализъм) да бъдат заявени отново. Не само защото въпроси като нейния редовно се

появяват в пощенската ми кутия. („Уважаеми професор Пинкър, какъв съвет бихте дали на някого, който е възприел идеите от вашите книги и гледа на себе си като на съвкупност от атоми? Машина с ограничен диапазон на интелекта, произлязла от себични гени, населяваща пространство-времето?“) А и защото липсата на съзнание за мащабите на човешкия прогрес може да доведе до симптоми, по-лоши от екзистенциалната тревога. Тя може да породи у хората цинизъм към вдъхновените от Просвещението институции, осигуряващи този прогрес – като либералната демокрация и организациите за международно сътрудничество, – и да ги насочи към атавистични алтернативи.

Идеалите на Просвещението са резултат на човешкия разум, но те винаги се намират в борба с другите нишки на човешката природа – верността към племето, почитта към авторитета, магическото мислене, хвърлянето на вината за нещастията върху злодеи. Второто десетилетие на ХХI в. стана свидетел на възхода на политически движения, които изобразяват своите страни като повлечени към пъклена дистопия от страна на злонамерени клики, които могат да бъдат възпрени само от силен водач, способен да тласне страната назад, за да я направи „отново велика“. Тези движения са подстрекавани от един разказ, споделян от много от техните най-яростни опоненти, според който институциите на модерността са се провалили и всеки аспект на живота е в задълбочаваща се криза – тези две страни са в макабрено съглашение, че разрушаването на тези институции ще направи света по-добро място. По-трудно е да се намери позитивен поглед, който вижда проблемите на света на фона на прогреса и се стреми да гради върху него, решавайки на свой ред тези проблеми.

Ако все още не сте убедени, че идеалите на просвещенския хуманизъм имат нужда от енергична защита, чуйте диагнозата на Шираз Махер, анализатор на радикалните ислямски движения. „Западът е стеснителен по отношение на своите ценности – той не издига глас в защита на класическия либерализъм – казва Махер. – Не сме сигурни в тях. Те ни карат да се чувстваме неудобно.“ Сравнете това с „Ислямска държава“, която „знае точно какво защитава“, сигурност, която е „невероятно съблазнителна“ – а Махер би трябвало да е наясно с тези неща, след като навремето е бил регионален директор на джихадистката групировка „Хизб ут-Тахрир“¹.

Размишлявайки за либералните идеали през 60-те години на ХХ в., малко след като те бяха издържали най-голямото си изпитание, икономистът Фридрих Хайек отбеляза: „Ако старите истини искат да запазят влиянието в умовете на хората, те трябва да бъдат преформулирани с езика и понятията на следващите поколения“ (неволно доказвайки тезата си с израза *men's minds**). „Онова, което

* Букв. „умовете на мъжете“. Традиционно в англ. език думата за мъж (*man*) означава също и човек. През последните десетилетия в англ. се налага полово неутралната дума *human*, ползвана от повечето съвременни автори. Б.пр.

за даден момент е било най-сполучливият им израз, постепенно дотолкова се износва от употреба, че престава да носи ясен смисъл. Идеите в основата му може да са толкова основателни, колкото са били винаги, но думите, дори когато се отнасят за все още съпътстващи ни проблеми, вече не внушават същата убедителност.“²

Настоящата книга е моят опит да преформулирам идеалите на Просвещението с езика и понятията на XXI в. Първо ще изградя рамка за разбиране на човешкото положение въз основа на съвременната наука – кои сме ние, откъде идваме, кои са предизвикателствата пред нас и как можем да им отговорим. Основната част от книгата е посветена на защитата на тези идеали по характерния за XXI в. начин – чрез данни. Този доказателствено обоснован подход към просвещенския проект разкрива, че той не е бил наивна надежда. Просвещението е *проработило* – може би най-великата история, разказвана рядко. А тъй като това тържество е толкова невъзпето, залегналите в основите му идеали на разума, науката и хуманизма също не се оценяват. Далеч не банален консенсус, тези идеали са третираны от днешните интелектуалци с безразличие, скептицизъм и понякога презрение. Когато бъдат правилно оценени, както ще се опитам да покажа, идеалите на Просвещението всъщност са вълнуващи, вдъхновяващи, благородни – причина да се живее.